

НИКОЛАЙ ЦВ. КОЧЕВ (София)

КЪМ ВЪПРОСА ЗА ФИЛОСОФСКАТА СТРАНА НА ЕВТИМИЕВАТА РЕФОРМА СПОРЕД „O ΠΝΣΜΕΝΕΪΧ“ НА КОНСТАНТИН КОСТЕНЕЧКИ

Въпросът за отношението между форма и съдържание и оттук за познанието лежи в основата на всяко учение или система, която претендира за място в културния процес. Неговото разглеждане и разрешаване се свързва не само с основния въпрос в миросгледа на отделната личност и обществото като цяло. Той има своето място и при разглеждането и на други „второстепенни“ въпроси. В крайна сметка неговото поставяне има отношение към миросгледа на човека.

Във възгледите на исихастите проблемът за отношението между форма и съдържание намира изява в поставянето на въпроси, които са свързани с противопоставяне на философските възгледи на варлаамитите. Като названия и исихазмът, и варлаамитството са насоки в религиозната философия на Балканите през XIV в.

Поставянето на едни въпроси и търсенето на техния отговор има връзка не само с мисълта като абстрактно понятие. Тяхната поява е в пряка връзка с проблемите на обществото, сред което се развива дадена насока. В основата на разногласието между исихазма и варлаамитството стои въпросът за отношението между същност и енергия, който имал и политически характер, свързан с политиката на Византия спрямо папата на Запад. В българската държава тази идейно-политическа страна на исихазма се изявила в поставянето на въпроса за въвеждането на нова правописна система, в която намерили място и политическата заостреност, и отношението на самия исихазъм към проблема за връзката на църковната и политическата власт със Запада.

* * *

Правописната реформа сред кръга на българските исихасти е разглеждана преди всичко откъм нейната формално-граматическа страна — фонетика и морфология. Пристъпването към нея има и една друга страна, която е основана на цялостното светоразбиране на исихастите за действителността: за нейната същност, изява, познаваемост и т. н. С

други думи, теоретическата обосновка за насочване към създаване правила на една формална граматика — фонетика и морфология, изхожда от самата същност на философията на исихастите за отношението между форма и съдържание.

По думите на Константин Костенечки Патриарх Евтимий не оставил писмено ръководство, в което да даде теоретическа основа на новия правопис; той не оставил правила, кога и защо трябва да се употреби един буквен знак, а не друг, сроден нему по фонетична стойност. „нѣннѣ, пише той, потѣцѣсе съписати оутвѣрженіе снм іакѣ въ грѣчьскыи писани върътаѣсе.“¹ Практическата страна на Евтимиевата правописна реформа получава теоретическа обосновка в трактата на К. Костенечки „О писменѣнѣх“. Тук именно е посочено кога и защо е необходим определен знак, т. е. дадена е система от правила. На преден план авторът поставя взаимоотношението не само между мисъл и език, но и връзката между същността на предмета и отделната дума. При Костенечки въпросът за формата се разглежда в единство със същността. Взаимоотношението между тях е представено като даденост, която априори се свързва с един творчески принцип. Затова, когато говори за познаване същността на нещата чрез езика, понятието „нещо“ или „неща“ е съвкупност, единство от форма и съдържание.

Между практическото прилагане на правописа и неговата теоретическа основа Константин Костенечки вижда не само връзка, но и взаимна зависимост. Костенечки сравнява буквите със стълбицата, по която търсещият истината трябва да се изкачва.² Но ако тези стъпала са повредени или счупени, до никъде не би се издигнал вървящият по тях.³

Константин Костенечки разглежда писмеността и като дреха на мисълта.⁴ Книгите на старата славянска писменост той нарича „старонѣзѣбны“⁵ и „книгы прѣваго нѣдѣна“⁶. Тях той сравнява с крин посред тръни,⁷ а техните по-късни преписи счита за годни единствено за огъня.⁸

Като тръгва от постановката на въпроса, че познаваемостта на света се показва и осъществява посредством езика, К. Костенечки развива тезата за неделимостта на думата от същността на предмета. Той разглежда думата и нейната фонетична структура свързано и в зависимост от въпросите на познанието. При него езикът и познанието на нещата са поставени в диалектично единство, подведено в градацията език — знание. Думата не е символ, а отражение или „копие“ на самото нещо. Затова, ако понятието или представата за същността на универсума или на отделния предмет, получена чрез езика, не съвпада, не предава верно същността, това разминаване може да бъде резултат на неправил-

¹ В. Ягич. Рассуждения южнославянской и русской старины о церковно-славянском языке. — В: Исследования по русскому языку. СПб., 1895, с. 391.

² Пак там, с. 410, 20б.

³ Пак там, с. 420, 28а.

⁴ Пак там, с. 410, 20б.

⁵ Пак там, с. 417, 25б.

⁶ Пак там, с. 397, 11а.

⁷ Пак там, с. 421, 29а.

⁸ Пак там, с. 399, 12а.

ното написване на отделната дума. Създаването на правила за езика и правописа се налага не само от тази формална страна, че не могат да се намерят две книги сред славянските, които да си схождат помежду си в правописа,⁹ но преди всичко от съществуването на тясна връзка между външната графична страна на думата и нейното съдържание и значение. Разсъждавайки по този начин за отношението между думата и знанието, което се получава чрез нея, Костенечки не разглежда появата на „ересите“ като резултат на непрекъснатост в културното развитие на обществото преди появата на християнството и след това, нито като резултат от въздействието на античната мирогледна разнопосочност върху самото християнство като „нов“ мироглед. Според него те са резултат от недостатък или пък от излишество в писането. „всѣака злоба н ереси, пише той, *приобрѣтениѣ ѿ самовольныѣ похоти н раслабленіа н пошвеніа*.“¹⁰ С оглед на това и знанието, което те предлагат, е в същност незнание, изопачаване на самата истина.

К. Костенечки поставя въпросите на исихазма като религиозно-философска концепция в основата на проблемата за езика. Тяхното положително излагане разкрива степента на равновесие в културно-историческия процес на Балканите в края на XIV и началото на XV в., както и налагането на исихазма като насока в сферата на литературно-художествения процес.

Във възгледите на исихастите схващането за творческата мощ на бога не се покрива с учението на Платон за идеите като предвечни и истински образи (същности) на нещата. Исихастът схваща творчеството не само като начало на битието изобщо, но и като начало на определена изявиеност. Съществуването на материята в своята неизявиеност при исихазма се покрива с учението на Аристотел за *στέφανος*. Във възгледите на исихастите *στερισис* е състоянието на земята след нейното създаване от бога. По думите на автора на кн. „Битие“ тя била „пуста и неустроена“ (тоху вавоху), което означавало, че и нейното възприемане като определена форма със собствени измерения било невъзможно.

Покриване в космогонията на исихастите има и с Аристотелевата представа за формата като активен елемент, макар при тях тя да е дадена от бога. Съществуването на нещата означава съществуване на определена форма, която от своя страна съответствува на съдържанието. Тази взаимозависимост К. Костенечки открива и в писмената реч. Като тръгва от предпоставката, че понятието както в неговата не фиксирана графично форма, така и в неговото графично представяне изразява нещо, вижда необходимостта от правила, които да доведат до единство и в представите у човека. Оpozнаването на битието като цяло, както и на отделни негови страни, не може да се осъществи при липсата на единство в словесната изявиеност и връзка между отделните личности.

Авторът на „о писменѣх“ е запознат с формалната логика на Аристотел и си служи с нея. Според Аристотел не е достатъчно да се каже от какви елементи е съставено битието, за да бъде то опознато или познаваемо, тъй като важно е не само това, от какво се състои същно-

⁹ В. Ягич. Рассуждения южнославянской..., с. 396.

¹⁰ Пак там, с. 443 (155).

стта на даден обект, а и това, по какъв начин тя е съставена от съответните елементи.¹¹ И Костенечки не анализира отделните предмети. На преден план изтъква това как да бъдат те графично представени.

За К. Костенечки връзката между същността на предмета и неговото познаване минава през отделната дума. Затова е необходимо да се обръща внимание на фонетиката на думата, защото нейното правилно изписване има значение не само за системата на самия език, но и в отношението между формата и съдържанието като реални категории в миросгледа на личността. Пълнотата в думата има такова значение за съдържанието на познавателния процес, каквото има например кракът за нормалния вървеж на човека. „Иако н еднѣ прѣстъ погвѣнѣн, пише Костенечки, съврѣшенъ тѣло всь не гаете ни взмѣнѣетсе... нан корабль на поучнѣ еднѣль н всель н крѣмы аншенъ аще н мнѣзи прѣхудожни соуть въ нѣ не погвѣнѣт ан“¹²

В кръга на исихастите въпросите на вярата, чието извращение води до „ерес“, са неотделими от миросгледа на отделната личност и обществото като цяло. Верските проблеми през средните векове са идентични с тези на философското мислене. Това единство на философията с религията свързва въпросите за същността на явленията и с формите на езика. Това ще рече, че представата за еретизма има отношение не само към тясно религиозно-църковни проблеми, но обхваща светогледа на цялото общество и се свързва с всички форми на културното общуване. Тук са въпросите, които се докосвали колкото до космогонията, толкова и до антропологията, колкото до етиката, толкова и до естетиката. Център на всички тях бил човекът, който в етико-мистичната система на исихастите се разглежда като венец на творението. Като се докосва до тези въпроси, К. Костенечки разширява периметъра на действителността на Евтимиевата правописна дейност, която той започнал още като монах в Атон. Въпросът при него не се свежда до самоцелно унифициране на правописа в църковно-религиозната книжнина, а до опит за възстановяване на единството между форма и съдържание на основата на една „общовъзприемаема“ истина — догмите на източната църква и оттук изхвърляне на всичко, което напомня за римо-католическата богослужбена и религиозно-учителна практика. Тази езиково-правописна дейност К. Костенечки свързва с цялото светоразбиране на човека.

Теоретическите схващания на К. Костенечки за същността на Евтимиевата правописна реформа са построени в схемата: понятие (представа) — писмен знак — дума. Тази схема поставя въпроса на една по-висока степен на разбиране същността на самата реформа, като не я ограничава само с унифициране на богослужебните текстове с техните гръцки оригинали. Когато Костенечки говори за необходимостта от създаване на определен правопис, при него думата, фиксирана графично, не е нищо друго освен форма, която дава живот и възможност за разпространяване на определено съдържание. За него формата (тя може да бъде графично представена) има значение на обективна, но зависима от

¹¹ Аристотелъ. Сочинения в 4 тома. Т. II. М., 1978, с. 492.
¹² В. Ягич. Цит. съч., с. 395.

мисълта категория. Понятието „бог“ разкрива своето съдържание в и чрез мирогледа на човека. Но то има своята конкретна изява във формата, която е в неговото графично представяне. При К. Костенечки същността, представена дори само звуково, е обективна. Формата не е нещо, което единствено може да се види; тя е и мисъл, и звук. По този начин К. Костенечки стига до идеята, че формата може да бъде и чиста идея или идеалност, несвързана с определена конкретна материалност.

Същността на правописната реформа К. Костенечки не разглежда като закономерен процес в писмеността. Той не говори за нуждата от реформа в езика на гръците, според него той се явява връзката между еврейския и славянските езици, но българския и сръбския език счита за груби, чрез които не може да се предава тънкостта в съдържанието на гръцките думи.¹³ Тя е свързана пряко с желанието да се избягнат по-сетнешни извращения на християнските истини, макар и Патриарх Евтимий, и К. Костенечки да са знаели, че „ересите“ в църквата са се появили независимо от единството в правописа на гръцки език. Нейното провеждане било наложено от обстоятелството, че дотогава липсвала схема, която да запази единството на езика в неговата писмена форма. Тя трябвало да затвърди схващането сред обществото, че „ереста“ на Варлаам била породена от неправилното писане и оттам разбиране на библейските книги и съчиненията на църковните автори. На тази именно страна акцентувал и К. Костенечки — многопосочността в културно-историческия процес според него е резултат от това изкривяване на формата, което довело до моменти на изопачаване на основните положения в християнската догматика и знание изобщо.

Във възгледите на исихастите въпросът за отношението между форма и съдържание в писмеността е разгледан на основата на развитието на познанието. Представата за човека или действителността като цяло се основава не само на един авторитет, какъвто за вярващия човек трябва да бъде Писанието. При исихастите проблемът за познанието, което личността може да черпи от библейските книги, е свързан и с логиката на Аристотел. Предметите и явленията се разглеждат не като неподвижни същности, а с определени свойства и в развитие. Познаването на количествената характеристика на предметите е предпоставка за правилното разбиране на категориите същност, количество и качество. При К. Костенечки съществува пряка зависимост между фонетичната структура на думата и нейното съдържание. Фонетичният анализ на отделната дума се намира във връзка с определено свойство или пък със самата същност на „нещото“. Изменението на езика е в зависимост от промените в действителността. За исихастите „външната“ страна, т. е. графичното представяне на понятията, е в зависимост от представата за предмета, но формата на думата може и да отговаря на нейното съдържание. Едно е например съдържанието на думата сѣи и друго на сѣи, едно на сѣло и друго на сѣло и т. н. и те не могат да бъдат разменяни. Следователно думите предават не само същността на явленията, но и техните свойства. Те изразяват освен това и съдържанието на познавателния процес.

¹³ В. Ягич. Цит. съч., с. 396, Д, 10^а6.

Формата и съдържанието при езика за К. Костенечки са категории, изменението на които не се обуславя от случайността. Тяхното допълване е в зависимост от развитието на човешкото познание и следователно те не са закостенели форми на познанието. На определен етап от своето развитие то е ограничено от дадена форма, но в същото време е безгранично по отношение на човешките възможности и в получаването на нова форма на графично представяне. Но и тази нова форма на фиксиране също е определена, що се отнася до нейната изява за определена комуникативна дейност. Това ще рече, че и формата, и съдържанието са ограничени, но само за даден момент, и в същото време неограничени, имащи възможност за промяна. Изменението във формата на думата, на нейната фонетична структура е обусловено от изменението характера на носещата съдържание дума или пък появата на нов пълнеж. За нехристиянина гръцката дума „*ἰχθύς*“ напомня за определен биологичен тип — рибата. За християнина нейната форма не се изменя, защото не се изменя и нейното съдържание, но самото то придобива символически характер за Христа. Оттук и нейният фонетичен пълнеж бива използван за изказване на една верска истина. По същество това е промяна и на формата на думата. Запазването на нейното графично фиксиране е само видимо и „случайно“, защото връзката между самото християнство и езичество е „случайна“. Същото трябва да се каже и за символа агнец и т. н.

Запазване единството в графичното изразяване на една същност в определен език е свързано с фиксиране на една постоянна форма от символи; именно „*ἰχθύς*“ е винаги в една и съща форма. В този род на мисли става ясно, че К. Костенечки и изобщо исихастите се придържали към схващането на Аристотел за всеобщото словоупотребяване, което трябва да се спазва при обозначаване на предметите¹⁴. Във възгледите на исихастите тези постановки имат значение и са свързани директно с верските норми, но те са валидни и за всякакъв род и вид познание.

Активен елемент в промяната на формата и съдържанието на познанието и графичното му представяне се намира извън тях в интелекта на личността. Тяхната изменимост обаче може да се отнася единствено до онова познание, което не е свързано с църквата и религиозната догма. Те не търпят изменение. Новото при тях е в тяхното изясняване, но не и преформиране. Следователно новата словна форма може да не отговаря на съдържанието и оттук да се стигне до неговото изкривяване, ако не се запази единството в нейното изписване.

В Евтимиевата правописна реформа, представена от К. Костенечки, се откриват следите на вяра в мистичността на числата при питагорейците, отнесена към отделните писмени знаци. При исихастите този „мистицизъм“ има подчертано реален характер, свързан с формата и съдържанието на понятието или нещото. Отделният буквен знак, взет сам за себе си, е символ без реална стойност. Неговата значимост изпъква в определено съчетание в дадена дума. Буквите „Д“ „Е“ „М“ „О“ „Н“ и т. н. могат да влязат в състава на различни по съдържание думи, които изразяват диаметрално противоположни състояния или явления, например „добро“, „зло“ или „тъмно и светло“. Взети в порядъка на „ДЕ-

¹⁴ Аристотель. Цит. съч., с. 109 А.

МОН“, тези знаци изразяват една представа за носител на злото. Това означава, че изменението в структурата на думата е в зависимост от съдържанието на понятието, което се ражда или живее в съзнанието на личността. Устойчивостта в ортографията дава възможност да се опознае не само видимото отличие в „нештата“, но и различието в тяхната същност.

Единството между понятието и неговото графично предаване като форма и съдържание на познавателния процес при исихастите се появява в единството при тяхното написване. В това именно се изявява характерът на самата реформа. Познаването се разглежда като елемент, който има не само вътрешноконсумативен характер и стойност, но и такъв, който има и външнопоказна страна. Връзката между тези две страни при исихазма минава през призмата на едно вътрешно опредметяване на онова, което човекът иска да опознае. По този начин предварителното знание, каквото личността има например за дадена вещь или за Бога, може да получи обективна стойност, ако няма разновидна графична изобразимост или предаваемост.

Установяването на единна писмена предаваемост на понятията при исихастите се налагало и от обстоятелството, че в сферата на църковното учение е налице утвърдената система от обекти на познаването. Формулирането на догмите не е едноактен момент, но утвърдени веднъж, те стават задължителни за възприемане. По своята същност те се явяват математически аксиоми. $2+2$ е нито повече, нито по-малко от $1+1+1+1$ или $2+2$. Догмата за триединството на Бога е също аксиома и критерий за признаване на истината в църквата. Това означава, че всеки отделен буквен знак има определено място в структурата на отделната дума, графично предадена, така както и отделната дума-форма се изгражда винаги от едни и същи знаци.

К. Костенечки дава теоретико-практическа завършеност на правописната реформа, осъществена от Търновската книжовна школа. Под формата на разказ-монолог той разкрива същността на насоката на исихастите, сведена до отношението между мисъл и дума като форма и съдържание.